

Яблонська Ольга Василівна,
к. філол. н., доц. кафедри української літератури
Волинського державного університету
імені Лесі Українки

У світлі національної ідеї: видавничий досвід українських романтиків

У статті відтворено культурно-історичний контекст українського романтизму. Історіографічні, фольклористичні та етнографічні матеріали альманахів і часопису «Основа» розглядаються як вираження національних засад.

Ключові слова: преромантизм, романтизм, альманах, часопис, національна ідея.

Yablonska O.V. In the light of national notion: publishable experience of ukrainian romantic

In the article has reproduced culture-historical context of ukrainian romanticism. Historic graphical, folklore and ethnographical materials of collections and periodical “Basis” regard as expression of principles.

Key words: stage before romanticism, romanticism, collection, periodical, national notion.

Доба романтизму в європейському просторі співпадає з часом формування націй. Такі суспільно-політичні процеси особливо складно проходили в розвитку недержавних народів. Закономірно, що типологічні характеристики українського романтизму дослідники співвідносять із національно-визвольними домінантами романтизму в «поневолених слов'янських країнах» [14, с. 247]. Творчість українських романтиків «підпорядкована одній меті – врятувати свій народ від неминучої загибелі, вибороти право на існування серед вільних народів, показавши невичерпний духовний потенціал української нації» [6, с. 180].

Процес національного самоусвідомлення, формування національної інтелігенції тісно пов'язані з розвитком друкованого слова українською мовою. Від першого видання «Енеїди» І. Котляревського (1798) веде свій відлік нова українська література, яка в обставинах остаточного знищення української державності стала чи не єдиним свідченням існування нації. Як писав Є. Сверстюк, «Котляревський має винятковий вплив на своїх сучасників і на українську суспільність уже півтора століття не завдяки самому талантові й

майстерності. І в “Енеїді”, і особливо і “Наталці Полтавці” та “Москалеві-чарівнику”, він утвердив високе почуття гідности, людської і національної гідности, без чого не можна було б і думати про відродження культури пригнобленого й полонізованого краю.

Це розвинене почуття стало хребтом нової української літератури, що в більшій чи менш гострій одвертій формі завжди послідовно обстоювала добру славу і честь українського імени» [9, с. 274].

Історіографічний та фольклористичний преромантизм заклали основу майбутнім альманахам і періодичним виданням романтиків. Хоча ще в останній чверті XVIII ст. можна простежити інтерес дослідників до збирання фактів історичного минулого України, їх опублікування та наукового осмислення. Треба назвати такі праці, як “Короткі географічні, політичні й історичні відомості про Малу Росію” (1773) В. Рубана, “Короткий літопис Малої Росії з 1506 по 1770 р.” (1777) В. Рубана та О. Безбородька, “Літописна розповідь про Малу Росію і її народ, і козаків взагалі” (надр. 1847) О. Рігельмана, публікації з історії України Ф. Туманського у петербурзькому журналі “Российский магазин” (1792–1793) та О. Мартоса, який надрукував у 1822–1823 рр. кілька фрагментів зі своєї тритомної праці “Історія України і козаків” (рукопис втрачено); історично-етнографічне дослідження “Записки про Малоросію, її жителів та виробництва” (1798) Я. Маркевича, а також анонімну “Історія русів”, яка поширювалася в списках у 20-х роках XIX ст., а видана у 1846 р. О. Бодянським. “Історія русів”, з одного боку, продовжує традицію козацьких літописів – “Літопису Самовидця”, “Літопису Григорія Грабянки” та “Літопису Самійла Величка”, а з іншого, пам’ятка стала початком нової української історіографії. Значний фактичний матеріал з історії України міститься в діаріушах М. Ханенка та Я. Маркевича, ці щоденники тривалий час поширювалися у списках, а пізніше були видані: “Діаріуш” М. Ханенка (1858), “Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка. 1727–1753 рр.” М. Ханенка (1884), “Щоденні записки генерального підскарбія Якова Андрійовича

Маркевича” (ч. 1, 2 – 1859; друге, доповнене видання у трьох випусках – 1893–1897).

Чотиритомна “Історії Малої Росії” (1822) Д. Бантиш-Каменського відповідає проімперській концепції у потрактуванні подій української історії, цінністю ж праці є нагромадження документального матеріалу, значна інформація зібрана й узагальнена істориком у “Словнику достопам’ятних людей Російської землі”. Популярністю користувалася “Історія Малоросії” М. Маркевича, видана в п’яти випусках у 1842–1843 рр. (продовжитесь зацікавлення М. Маркевича історичним і культурним життям українців в етнографічній розвідці “Звичаї, повір’я, кухня та напої малоросіян” (1860)). М. Берлинський систематизував значий матеріал у роботі “Коротке описання Києва” (1820). Своєрідним доповненням цієї книжки була розвідка М. Закревського “Нарис історії м. Києва” (1836). Д. Зубрицький видав у Львові польською мовою «Нарис з історії руського народу в Галичині і церковної ієрархії в тому королівстві» (1837), згодом – «Історію стародавнього Галицько-Руського князівства» (Ч. 1–3, 1852–1855). Проблемі походження східних слов’ян присвятив кілька праць О. Бодянський: “Про погляди щодо походження Русі” (1835), “Розгляд різних думок про давню мову північних і південних русів” (1833), “Про народну поезію слов’янських племен” (1837).

Фольклористичні дослідження перших десятиїть ХІХ ст. представлені збірниками: “Досвід збирання старовинних малоросійських пісень” (1819) М. Цертелева, “Малоросійські пісні” (1827), “Українські народні пісні” (1834), “Збірник українських пісень” (1849) М. Максимовича, “Малоросійські й червононоруські народні думи і пісні” (1836) П. Лукашевича, “Наські українські казки” (1835) О. Бодянського. У Галичині були видані “Пісні польські і руські люду галицького” (1833) Вацлава з Олеська, двотомний збірник “Пісні руського народу в Галичині” (1839, 1840) Ж. Паулі; Й. Лозинський упорядкував польською транскрипцією збірник “Руське весілля” (1835). Перші покоління українських романтиків були об’єднані фольклорно-етнографічними зацікавленнями, що згодом стало основою ідеї перетворити націю етнографічну

на націю політичну. Треба наголосити, що така державотворча тенденція була особливо актуальною для українців, розмежованих кордонами різних імперій.

Творчість першого покоління Харківської школи романтиків (І. Срезневський, І. Розковшенко, брати Федір та Орест Євєцькі, О. Шпигоцький) не становить чогось особливо примітного в розвитку української літератури. Однак їхня видавнича діяльність – «Украинский альманах» (1831), шість випусків «Запорожской старины» (1833–1838) – розвинула фольклористичні зацікавлення сучасників, популяризувала романтичну естетику й заклала основи майбутніх періодичних видань українців. ««Украинский альманах», що вийшов у Харкові 1831 року, становить собою перше видання подібного роду на Україні» [10, с. 32]. Як твердить В. Срезневський на сторінках збірника «Харківська школа романтиків» (Харків, 1930), «І. І. Срезневський мріяв про видання «Альманаха» місцевого, українського. Його запросини до участі в альманахові кінчалися звичайно нагадуванням, щоб «написанное касалось Украины». Цей намір не цілком здійснився, і головним чином через те, що українських письменників тоді майже не було. Українських творів, цебто написаних по-українськи, чи то тих, що стосуються України було (з 9), віршів 6 (з 20) потім пісні і думи (11). Прозові твори про Україну вміщені були такі: «Нежинские греки», невідомого (А. Ч) «История моего авторства» «Украинского Пустынника» і «Гаркуша», що належав О. Євєцькому – все написано по-російському. З віршів про Україну три написано по-українському. Російські вірші про Україну – «Рогдаев пир» Є. П. Гребінки, «Чигиринский козак» А. І. Яковлева (отрывок из поэмы) і «Дорога» Ф. С. Морачевського. І це все, до того ж і місцевого колориту тут особливо не помітно» [10, с. 39–40]. Водночас редактори альманаху плекали думку про видання нового [10, с. 46–47].

Захоплення гуртка І. Срезневського українською старовиною, фольклором вилилося у видання шести випусків «Запорожской старины». І хоча поряд із автентичними народнопісенними матеріалами на сторінках альманаху були й зумисні фальсифікати (що, зрештою, характерно й для інших

літератур доби романтизму), укладачі відкрили «невичерпне джерело для творчості – перш за все, матеріал для реалізації на національному ґрунті філософії і теорії романтизму про скарби «національного духу», що криються в філософії і теорії романтизму про скарби «національного духу», що криються в глибинах народніх, що говорять про героїку національної давнини, про її чарівний і такий несхожий з сучасністю колорит» [11, с. 57]. А. Шамрай наголошував: «Не маючи видатних талантів літературних, творці фальшованих дум і пісень не спромоглися на більше, як дати окремі стилізовані формули, іноді механічно і нелогічно зв'язані між собою, але в цих формулах виявилися тенденції стильові й ідеологічні того часу, і тому то ці тексти стали за матеріал, з якого виходили поети обдаровані, творячи не тільки форми, але й новий зміст. В цьому і треба вбачати історико-літературну вагу поетичної частини випусків «Запорожской Старини»» [11, с. 73–74].

Видавничі проекти М. Шашкевича та його побратимів також пов'язані із фольклористичними студіями. Серед матеріалів «Русалки Дністрової» – народнопісенні записи та переклади із сербського фольклору діячів «Руської трійці», рецензія на «Руське весілля» Й. Лозинського. «Найбільшою обманою, ба неспрошеним гріхом в снм дїлї є, – наголошує М. Шашкевич у зазначеній рецензії, – що писатель відвергши Азбуку питому рускую, приняў букви ляцькії, котрі ціло не пристають к нашому языкови. Чи годит-ся безчестити святиню? чи годит-ся потручати ногою сивенького старця, що ся нами від молодости нашої опікувау, заступаў від бури, хорониў перед жегущим огнем, придержуваў душу в тлїннім тїлї? Чи годит-ся відвергати Азбуку святого Кирилла любомудрця високоумного, многоученного, що ся так добре вдивиў в язык славянскїй...?» [8, с. 131–132]. Галицький будитель твердить про неприйнятність застосування латинського алфавіту до українського письма, як про це вже писав у полемічній брошурі «Азбука і Abecadło – uwagi nad rozprawą «O wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» (Перемишль, 1836), виступаючи проти проекту того ж Й. Лозинського. Мовна проблема, так актуальна для

недержавних українців, у Галичині знайшла продовження в багаторічній азбучній війні.

Про значення альманаху влучно висловився В. Лев у статті «Від «Русалки Дністрової» до весни народів»: «Невелика розмірно збірка чисто народного змісту, написана народною мовою, з загальноукраїнською основою, з західними говірковими особливостями і фонетичним правописом, виконала своє завдання, хоч розійшлася спершу тільки в 200 примірниках та не була спопуляризована. Одначе живе народне слово таки дісталось до літератури і поклато сильні основи під відродження національної літератури в Галичині. Українська народна мова залунала не тільки в літературі, але і в приватному вжитку нашої інтелігенції, а також і в проповідях. Від тоді поступав розвиток ур. письменства та національної думки вправді повільним, але певним і рішучим кроком та розгорівся сильним та негасимим полум'ям щойно в 1848 р.» [12, с. 136].

Як простежує М. Возняк, “Українські альманахи в Галичині з перед 1848 р. приготували в нас ґрунт під пресу. Правда, “Русалка Дністровая” розійшла ся у своїм часі в досить малім числі, але задумані Яковом, а видавані Іваном Головацьким “Вһнки” були пробою заступлення літературної часописи. Іще в 1839 р. Осип Левицький носив ся з гадкою видавати часопись і подав в 1842 р. прошенне до губернії о позволенне видавати “Бібліотеку бесід духовних”, але плян сього видання узгляднював інтереси тільки духовного стану. З власної ініціятиви ще раз призадумували ся галицькі Українці над потребою часописи в своїй мові. Але саме справа мови була й причиною нездійснення бажання. Іван Жуківський був за мовою Шашкевича та Квітчиної Марусі, Куземський бажав мови біблії Венедикта Левицького, а Семаш домагав ся церковнославянщини” [2, с. 140].

У дослідженні «Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії» М. Возняк пише: “Між членами Шашкевичевого гуртка та його оточенням зродилася також думка про український часопис. Микола Устіянович згадав у своїх споминах, як у самих початках 40 рр. він із Михайлом Куземським, тодішнім канцлером львівської митрополичої

консисторії, та із істориком Денисом Зубрицьким задумували видавати у Львові українську газету. В 1842 р. задумав австрійський уряд видавати у Відні під редакцією Івана Головацького український часопис в об'ємі двох-трьох аркушів чвертьрічно» [3, с. 122]. Зреалізованим стало видання «Галицьких приповідок і загадок» Г. Ількевича (Відень, 1841), які підготував до друку Я. Головацький, а також згадані два випуски альманаху «Вінок русинам на обжинки» (Відень, 1846, 1847); у 1848 р. І. Вагилевич редагував газету «Дневник руський», яка відбивала інтереси сполонізованої західноукраїнської інтелігенції.

У 40-х роках XIX ст. український романтизм знайшов потужне вираження у діяльності київського осередку, члени якого – Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров – стали не тільки вершинними постатями українського романтизму, а й засвідчили свою політичну зрілість. Політична організація української інтелігенції «Кирило-Мефодіївське братство» плекало ідею України у федерації слов'янських народів, маючи на меті заснувати українські школи, видавати книжки для простолюду. Розгром товариства й покарання братчиків спричинили період цензурного терору, все українське царатом свідомо переслідувалося. «После киевского дела цензура и шпионство начали ужасно свирепствовать против Малороссии; не только малороссийские книги не разрешались к печати, преследовались даже ученые статьи о Малороссии на великорусском языке; самые названия Украина, Малороссия, Гетьманщина считались предосудительными,» – згадував про цей період в історії української культури М. Костомаров у листі до О. Герцена [7, с. 12].

Після амністії братчики повернулися до Петербурга, де П. Куліш заснував українську друкарню, дбаючи про видання українських книг. Д. Дорошенко так пише про цей період: «В Петербурзі згуртувалася ціла громада земляків, що почали думати про видавництво українських книжок, про заснування журналу. Отоді то й почався час найбільш гарячої праці для Куліша. Він із усім запалом узявся за українську літературну працю: видав 1856. року в Петербурзі перший том своїх славних «Записокъ о Южной Руси», з котрих

думав бло зробити енциклопедію українознавства, рік пізніше появилсь другий том «Записокъ», роман «Чорна рада», «Грамаатка» для народу, видання проповідей священника В. Гречулевича, перероблене самим Кулішем і ним же зредаговане, видання творів Марка Вовчка: у 1858 . р. видав Куліш повісти Квітки і свою книжечку про батька української прози. А далі заснував власну українську друкарню, приступив до видання дешевих книжок для народнього читання і протягом трьох років видав коло 40 книжечок-«метеликів» під загальною назвою: «Сільська Бібліотека», де були друковані кращі твори тогочасних українських письменників; Шевченка, Куліша, Марка Вовчка, Квітки, Мордовця, Ганни Барвінок, Стороженка й ин.» [4, с. 25].

П. Куліш надіслав Т. Шевченку на заслання першу книгу «Записок о Южной Руси». У листуванні Т. Шевченка того часу знайдемо захоплені відгуки про працю П. Куліша: «Такої розумної книги, такого чистого нашого слова я ще не читав. ... І як він, крий його мати господня! не видасть второго тома, то не тільки я, ти, всі земляки наші і вся славянщина проклене його і назове брехуном» (лист до М. М. Лазаревського, датований 22 квітня, 8 травня 1857 р.) [13, с. 155]; «Куліша, як побачиш, то поцілуй його за мене і скажи йому, що такої книги, як «Записки о Южной Руси», я ще зроду не читав. Та й не було ще такого добра в руській літературе. Спасибі йому, він мене неначе на крилах переніс в нашу Україну і посадив меж старими сліпими товаришами-кобзрями. Живо й просто вилита стареча мова. А може воно тим і живо, що просто. І як не буде він продолжать своїх «Записок», то його бог святий покарає. Так і скажи йому, друже мій, як його побачиш» (лист до А. М. Маркевича, датований 22 квітня 1857 р) [13, с. 157–158].

У другій книзі альманаху була надрукована Шевченкова поема «Наймичка» (без зазначення авторства), яку П. Куліш супроводив «Предисловіем издателя». «Въ затасканномъ и весьма неправильно исписанномъ альбомѣ какой-то уединенной мечтательницы, а можетъ быть и веселой подруги цѣлого общества сельскихъ красавиць, я нашель поэму, о которой до сихъ поръ не слышалъ ни отъ кого ни слова. Имя автора на ней

не означено, и я даже не знаю, хто би могъ быть ея авторомъ» [5, т. 2, с. 147], – пише П. Куліш. Т. Шевченко підтримує таку гру: «Спасибі тобі за «Наймичку». Чи не найдеш там у панночки-хуторяночки в альбомі мого «Івана Гуса»? Добре було б, якби найшов, а то шкода буде, як пропаде» [13, с. 185].

Саме Т. Шевченко, мріючи про майбутній часопис, писав до П. Куліша: «Боже мій, як би мені хотілося, щоб ти зробив свої «Записки о Южной Руси» постійним періодическим изданием на шталт журнала. Нам з тобою треба б добре поговорить о сім святім ділі» [13, с. 185–186]. І коли П. Куліш укладатиме альманах «Хата», що вийде друком у Петербурзі 1860 р., Т. Шевченко також турбуватиметься про автуру. У листі до Я. Г. Кухаренка (від 17 січня 1859 р.) він пише: «У нас тут складається «Хата», то чи нема часом у тебе якої доброї деревини на крокв або й сволок. Як є, то присилай її на ім'я П. А. Куліша або в Академію художеств Т. Г. Шевченку» [13, с. 228]. А згодом, 28 березня 1860 р., повідомлятиме Я. Г. Кухаренка: «Батьку отамане кошовий! Посилаю тобі к великодню замість писанки «Хату». І не журнал, а тільки альманах, попередник нашого будущего журнала «Основа». Начнеться він з того року. Збирай, батьку, чорноморську запорозьку старовину та присилай на моє ім'я, а я передаватиму в редакцію» [13, с. 251]. 25 травня 1859 р. Т. Шевченко напише до Марка Вовчка: «Восени буде у нас свій журнал...» [13, с. 232].

Часопис «Основа» (1861–1862), редагований кириломефодієвцем В. Білозерським, стане тим осередком, що об'єднає зусилля українців у шовіністичному середовищі імперської столиці. Журнал закликав інтелігенцію вивчати історію українського народу, розвивати національну культуру. На сторінках «Основи» вперше було опубліковано чимало творів Т. Шевченка та Марка Вовчка. Тут друкувалися Л. Глібов, С. Руданський, Ганна Барвінок, О. Стороженко, Д. Мордовець та ін. Особливо велику увагу журнал виявляв до життєпису Т. Шевченка. Літературознавець М. Бернштейн відзначає, що хоч Т. Шевченко і не належав до керівного ядра «Основи», проте журнал йому зобов'язаний своїм існуванням. «Твори

Шевченка, – пише дослідник, – як і матеріали про нього, які друкувалися в кожному номері журналу, від першого до останнього, становили найбільш знаменне і цінне в “Основі”, що відразу ж піднесло журнал” [1, с. 31].

Окрім художніх творів, у часописі представлені і наукові розвідки з історії України, літературно-критичні статті, фольклорні матеріали. Примітно, що в першому номері журналу була вміщена стаття М. Костомарова “Две русские народности” – одна із перших народознавчих праць, у якій на підставі історичних, психологічних, релігійних даних визначено типологічні риси українців і росіян, з’ясовано історично сформовані відмінності між цими національними характерами.

Журнал “Основа” викривав асиміляторські концепції, різного роду фальсифікації, нападки, обстоюючи ідею вільного національного розвитку українського народу, його мови, культури, побуту і звичаїв, національної школи.

Освітня програма кирило-мефодіївців знайшла реалізацію у виданні, підготовленому Т. Шевченком, – «Букварь южнорусский» (1861). Кошти, вилучені із продажу підручника, йшли на користь недільних шкіл України. У листі до П. Симиренка читаємо: «Составил я и издал букварь для наших сельских школ в количестве 10.000 экземпляров и продаю его в пользу тех же сельских школ по три копейки за книжечку. Через киевского комиссионера г. Предаткина послал на ваше имя одну тысячу букваря.

Когда соберу за букварь все деньги, то думаю издать в таком же объеме букваря и личбу или арифметику. А потом космографию и географию нашего края, преимущественно в большем объеме, но не дороже 5 коп. Потом краткую историю нашего сердешного народ. И когда все сие сотворю, тогда назову себя почти счастливым» [13, с. 276].

Отже, видавничі задуми романтиків об’єднані прагненням зберегти фольклорно-етнографічні особливості нації, розвинути літературну мову на основі народнорозмовної, сформувані належний освітній рівень українців.

1. Бернштейн М. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50–60-х років XIX ст.– К.: Вид-во АН УРСР, 1959.– 216 с.
2. Возняк М. З зарання української преси в Галичині // ЗНТШ.– Т. СХL.– 1912.– Кн. V.– С. 140–159.
3. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії.– Львів: З друкарні видавничої спілки “Діло”, 1924.– 180 с.
4. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш.– К.; Ляйпціг: Українська накладня, б. р.– 207 с.
5. Записки о Южной Руси: В 2 т. Издаль П. Кулишъ.– СПб., 1856–1857 / Репринтное издание.– К.: Дніпро, 1994.
6. Комаринець Т. Традиції бароко в системі українського романтизму // Комаринець Т. Твори / Упоряд. О. Комаринець.– Львів: Каменяр, 1999.– С. 176–184.
7. Письмо Н. И. Костомарова к издателю “Колокола” с предисловием М. Драгоманова.– Женева, 1885.
8. Русалка Дністрова (Фотокопія з видання 1837 р.) / Вступна стаття О. І. Білецького.– К.: Дніпро, 1972.– 135 с.
9. Сверстюк Є. Іван Котляревський сміється // Сверстюк Є. На святі надій: Вибране.– К.: Наша віра, 1999.– С. 253–282.
10. Срезневський В. І. «Украинский альманах» 1831 року // Харківська школа романтиків: У 3 т.– Т. 1.– С. 32–50.
11. Шамрай А. «Запорожская Старина» І. Срезневського, як історико-літературний факт // Харківська школа романтиків: У 3 т.– Т. 1.– С. 51–74.
12. Цит. за: Шах С. О. Маркіян Шашкевич та галицьке відродження. Ювілейне видання у 150-ліття народин поета.– Париж; Мюнхен, 1961.– 229 с.
13. Шевченко Т. Листи // Шевченко Т. Повне збір. творів: У 6 т.– Т. 6: Листи. Нотатки. Фольклорні записи.– К.: Наук. думка, 1964.– С. 9–300.
14. Яценко М. Т. Романтизм // Історія української літератури XIX століття: У 3 кн.– Кн. 1 / За ред. М. Т. Яценка.– К: Либідь, 1995.– С. 240–312.